

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ СУЧАСНОЇ СЛОВАЦЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ

Ірина Романчук

Львівський національний університет імені Івана Франка

Львів, Україна

У статті розкрито основні тенденції сучасної жіночої прози, зокрема її гендерний аспект, з'ясування впливу на неї західноєвропейських феміністичних течій та виокремлення специфічних гендерних домінант і постмодерністських стильових прийомів на прикладі творчості сучасних словацьких письменниць Яни Боднарової, Яни Юраньової, Светлани Жухової та Моніки Компанікової.

Ключові слова: теорія гендеру; гендерні стереотипи; феміністична критика; жіноче письмо; постмодернізм; словацька жіноча проза

The study discloses the main trends of contemporary female prose, including its gender aspect, ascertains the influence of Western feminist movements, isolates specific gender dominants and designates the postmodern writing style in the contemporary Slovak writers, such as Jana Bodnarova, Jana Yuranova, Svetlana Zhuhova and Monika Kompanikova.

Keywords: gender theory; gender stereotypes; feminist criticism; women's writing; postmodernism; Slovak female prose

Запозичена в американській і західноєвропейській філософії теорія гендеру на початку 1990-х набула широкого розголосу в країнах Західної (а в 2000-х і Східної) Європи та проникла майже у всі сфери гуманітарних і соціальних наук, зокрема у літературознавство. Як вже сформована «система наукових поглядів на відносини і статус жінки та чоловіка, їхнє соціальне життя та життєвий досвід, набуття і реалізацію ними соціально-рольових характеристик» (Мельник 2004: 12), гендерна теорія відкрила новий спектр досліджень у сучасній літературі як на стилістично-тематичному, так і на текстуальному рівнях. Актуальна на сьогодні гендерна методологія стала концептуальним підґрунтям для аналізу жіночої прози як феномену літератури не у протиставленні до чоловічої, а на її фоні; значно розширила кругозір сучасних літературних критиків; запровадила нову термінологію (наприклад, поняття «гінокритика», «жіноче письмо», «рід/стать»); а також запропонувала нові способи для інтерпретації жіночої творчості епохи постмодернізму, якій притаманний плюралістичний світогляд та інноваційність жанру. У даному дослідженні ми зосередимо увагу на формуванні гендерного аспекту, висвітленні гендерних домінант та поетикальних особливостей творчості сучасних письменниць Словаччини.

Для найбільш повного представлення всього спектру форм та стильових характеристик жіночого письма у сучасній словацькій літературі матеріалом для нашого дослідження слугуватиме вибрана проза Яни Боднарової, Яни Юраньової, Светлани Жухової та Моніки Компанікової.

Виникнення феміністичної філософії визначає «жіночий погляд» та інтерес до жіночої проблематики. На відміну від традиційної філософії фемінізм концентрує увагу на жіночому досвіді та враженнях, відкидаючи при цьому традиційну чоловічу позицію універсалізму та об'єктивності. Феміністична філософія створює альтернативу чоловічій як загальноприйнятій. Однак важливо також встановити відмінність гендерної критики від феміністичної, які хоча перебувають в одному колі понять (мова, стать, культура), проте суттєво між собою відрізняються. Як зазначає літературознавиця Н. Зборовська, «методологія гендерних досліджень виходить із принципу симетричного моделювання чоловічого та жіночого досвіду в культурі; методологію ж феміністичних досліджень відзначає передусім радикальність, оскільки така методологія виходить із принципу гендерної асиметрії, маскуліної культурної домінації» (Зборовська 1999: 14–15). Отож, феміністична критика цікавиться лише концепцією жінки в літературі, а гендерна не оминає і чоловічий образ.

Вивченню феміністичної філософії, гендерного аспекту літератури і сучасної словацької жіночої прози присвячені праці З. Кічкової, Л. Кобової, Г. Нагл-Досекал, Р. Пасія, М. Соучкової, І. Тараненкової, Е. Фаркашової, К. Чіба, Я. Цвікової, Я. Юраньової та ін. На теренах України дослідженням жіночої прози займалися літературознавці: В. Агеєва, Р. Жаркова, Н. Зборовська, Т. Качак, Т. Кисла, Ю. Кушнерюк, В. Погребна, Н. Філоненко, Л. Штохман та ін..

В рамках гендерних студій теоретики літератури визначають окремі поняття «феміністична література» та «фемінна література» або література, написана жінками. Чи мова йде про феміністичну прозу, можна визначити з огляду на заангажованість феміністичною тематикою, проблемами та способами їх вирішення, оскільки, як свідомо активна позиція, фемінізм пропагує рівність обох родів у всіх сферах публічного й особистого життя. Терміном «фемінна проза» визначається така «практика жіночого письма, яка дистанціюється від феміністичної домінанти, але артикулює жіночу суб'єктивність особливою «жіночою» мовою» (Farkašová 2011: 378). Фемінна проза дотримується традиційного типу нарації та зазвичай не експериментує з формою. Е. Шовалтер у своїй праці «Феміністична критика у пущі» також виділяє синкретичний тип письма – «жіноча» проза (Шовалтер 1996: 516), під яким розуміє твір жіночої літератури, інтегрований до

новітньої мистецької парадигми, видозмінений під впливом інноваційних формотворчих особливостей. Цей тип літературної творчості нерідко апелює до феміністичної критики, однак лише опосередковано, а не до її радикального варіанту. У нашому дослідженні використовуємо саме цю класифікацію, на яку також часто посиляється словацька дослідниця сучасної літератури М. Соучкова.

У творчості кожної словацької письменниці більшою чи меншою мірою присутні відсилання до концепцій феміністичної філософії, кожна авторка по-своєму репрезентує жіночий світогляд з відбитими у ньому гендерними стереотипами, та, безперечно, у кожній авторки є свій непересічний стиль письма, який відповідає вимогам постмодерної епохи. Як зазначає Е. Фаркашова, «необхідним стало експериментування в письмі, руйнування його традиційних форм, що проявилось в порушенні лінійності викладу та створенні циклічної нарації. До сучасних способів жіночого письма належить так само і реструктуралізація тексту методом використання дефісів, замовчувань (найчастіше у вигляді трьох крапок), натяків, ліричних відступів від теми, і нове ритмічне членування тексту, пов'язане з ритмом жіночого тіла» (Farkašová 2011: 373). (я цю цитату просто перенесла з кінця сюди, і вона тут краще вписалась). Слід також зазначити, що проза обраних нами письменниць неодноразово відзначалась найпрестижнішими преміями в області літератури (премія Івана Краска за дебют, премія «Anasoft litera»).

Представниці старшої генерації Яна Боднарова та Яна Юраньова втілюють конфронтаційні типи жіночої прози на теренах Словаччини: фемінний та феміністичний. Я. Боднарова практикує традиційне фемінне письмо з виразним акцентом постмодерністських тенденцій в ньому, відображає жіночий світогляд не межі реального та фантастичного, апелює до сенситивності та індивідуальних психологічних переживань жінки. На противагу цьому типу письма значною мірою розгорнули свою соціальну діяльність феміністично налаштовані письменниці, заснувавши видавництво «Аспект», а згодом й однойменний журнал (1993 р. – до сьогодні). Цей часопис, перший у своєму роді в словацькій публіцистиці, орієнтований на питання гендеру, філософію фемінізму, культурні студії і соціологічні питання, пов'язані з родовою ідентичністю. Зазначимо, що однією із засновниць була Я. Юраньова, творчість якої літературознавці відзначають не лише як феміністично заангажовану, але і вважають яскравим прикладом застосування постмодерністської гри з текстом.

Я. Боднарова належить до соціально активних прозаїків постмодерної літератури у Словаччині, захоплюється мистецтвом та створює відео-перформенс. Творам письменниці притаманна виразна візуалізація, фрагментарність та сугестивна образність. Критика

характеризує її експериментальну прозу як «поетику по-між» (Součková 2009: 293). Письменниця поєднує автобіографічні сюжети з нереальними сновидіннями, вплітає поетичні рядки у прозу та використовує техніку «потік свідомості», що характеризує таке авторське бачення світу як фемінне і певною мірою поетичне.

Я. Боднарова акцентує увагу на жіночих історіях різних генерацій (дочка – мати – бабуся), її протагоністкам часто властива /гіпер/сенситивність та схильність до самоаналізу, що нерідко супроводжується психічними хворобами. Усі ці риси віднаходимо у збірці оповідань «Афера розуму» (Aféra rozumu, 1990), де в кожному творі письменниця по-іншому висвітлює генераційну проблематику. Для створення емоційно забарвленого, часто нагнітаючого і песимістичного сюжету авторка вдається до психологізації персонажів. Наприклад, у новелі «Із щоденника Іди В.» (Z denníkov Idy V., 1993) фобії протагоністки підсилені епілепсією; мати у прозі «Безсоння» (Insomnia, 2005) втрачає здоровий глузд після смерті чоловіка; героїня Р. з роману «Майже невидима» (takmer neviditeľná, 2008) відвідує психіатра, бо бачить незрозумілі сни. Таке тематичне наповнення прози Я. Боднарової яскраво демонструє специфіку жіночого письма, популярного у сучасній словацькій літературі.

Основним художнім прийомом авторки є контраст, на якому побудована вся структура творів. Письменниця будує антитези: чоловіче – жіноче, життя – смерть, молодість – старість, краса – потворність, природа – цивілізація, дитяче – доросле, раціональне – емоціональне, світло – півтьма, день – ніч, сон – реальність. Героїні, як і читач, часто не здатні розрізнити, що є правдою, а що вигадкою, персонажі у творах Я. Боднарової потрапляють у лабіринти чи коридори, що у постмодерному сенсі можемо інтерпретувати як спробу віднайти себе у нецілісній фрагментарній історії, наприклад, загублена у своєму житті героїня з книги «Відблиск світла / Відблиск темряви» (Bleskosvetlo/bleskotma, 1996) мріє опинитись у безпеці «прапростору». Безперечно, у творчості Я. Боднарової переважають жіночі персонажі, авторка зосереджує увагу на специфічному жіночому досвіді: чи це мотив зґвалтування («Безсоння», «Відблиск світла / Відблиск темряви»), мотив менструації, втрати ненародженої дитини («Майже невидима») чи автобіографічні мотиви. Словацькі літературознавці зазначають, що манері письма Я. Боднарової характерна також техніка «око камери» (Pasia, Taranenková 2014: 47): авторка ніби наводить на персонажів об'єktiv, перетворює читання на зйомки. У творах словацької письменниці діалоги незавершені, події швидко змінюються, час не конкретизований, і саме тому її проза часто може нагадувати фільм. Отож, як бачимо, фемінній манері письма Я. Боднарової притаманна не лише чуттєвість, психологізація та візуалізація у зображенні «жіночих» історій, авторка

звертається також і до постмодерністських тенденцій гри з текстом, заплутує читача та вимагає його співпраці у дописуванні сюжету.

На противагу фемінному письму Я. Боднарвої виступає феміністично заангажована проза Я. Юраньової, підкреслена постмодерністськими тенденціями гри з текстом та читачем. Окрім впровадження нового типу жіночого письма у словацьку літературу, письменниця відома також і своєю культурною діяльністю у сфері драматургії та у видавництві «Аспект». Передусім, творчості Я. Юраньової характерна деміфологізація гендерних ролей, пародія та іронічне зображення чоловіків з одягненими суспільними масками. Вже у дебютній збірці оповідань «Звіринець» (Zverinec, 1994) авторка створює певною мірою інтертекстуальний діалог між традиційною казкою та жорстокими реаліями сучасного суспільства: загальновідомі казкові персонажі стають жертвами гендерних стереотипів. Алюзії на казку про дочку рибачка віднаходимо також і в наступній книзі «Сіті» (Siete, 1996), що складається з двох новел: «жіноча» та «чоловіча», які полемізують між собою. Перша новела «У сіть вдягнена» є історією втраченої надії жінки (мудрої дочки рибачка), яка потрапила в «пастку» шлюбу з жорстоким чоловіком (королем), друга новела висміює стереотипний образ чоловіка-зомбі. Письменниця застосовує прийом інтертекстуальності й у прозі «Страждання старого кота» (Utrpenie starého kocúra, 2000). Підзаголовок новели передбачає подвійне прочитання – mor(t)alitka – й одразу нашттовує читача на роздуми про людську моральність та смертність. Окрім того, сама назва твору є очевидною алюзією на роман Йоганна Вольфганга фон Гете «Страждання молодого Вертера». Мотиви твору є очевидним посиланням на оповідання сучасного словацького письменника Павла Віліковського «Ескалація почуття».

Відмінна від емоційно-сугестивної прози Я. Боднарвої, письменниця Я. Юраньова представляє широкому загалу читачів гостро-іронічну феміністичну прозу, яка відкриває глибоку соціальну проблематику насильства над жінками («Звіринець», «Страждання старого кота») і тематизує спотворену у сучасному суспільстві людську мораль, вседозволеність та безпринципність. Проза Я. Юраньової не відзначається складним деконструктивізмом, однак її письму притаманні численні інтертекстуальні елементи. На приналежність до постмодерного фемінізму більшою мірою вказує тематика творів та лексичне наповнення. Поетична мова Я. Юраньової всяяна англіцизмами, нерідко вульгаризмами, пейоративними конструкціями. Специфікою феміністичної прози авторки є літературоцентризм та іронія, що є невід'ємною характеристикою постмодерністського твору.

Новий тип жіночого письма, який репрезентує не стільки гендерні стереотипи суспільства, скільки пошук власної ідентичності жінки, принесла нова генерація письменниць. Яскравим прикладом цього є творчість Светлани Жухової та Моніки Компанікової, у якій питання рівності гендерів не є головним. Молоді авторки намагаються з'ясувати значення жінки як повноцінної та повноправної людини, здатної сформувати саму себе. Посилаючись на твердження Сімони де Бовуар «Жінками не народжуються, жінками стають» (Бовуар 1995), кожна молода письменниця намагається віднайти свій спосіб самоідентифікації і власний стиль письма, який певною мірою вже виходить за межі постмодерністської гри з текстом і зосереджує увагу читача на пошуку «іншості». Важливим є не текстуальна деконструкція, а відмінність та оригінальність авторського стилю.

Спільним для нової генерації авторок є «відкриття кордонів» (Pasia, Taranenková 2014: 59), як ми це бачимо на прикладі творчості С. Жухової. Описи різноманітних екзотичних міст за межами Словаччини і використання інших мов у текстах авторки (англійської, німецької, французької, італійської, чеської, словенської) вимагають інтелектуального читача, обізнаного в географії та іноземних мовах. Молода словацька письменниця займається вивченням психології; неодноразово згадує, що «писати – це ніби фотографувати спогади» (Žuchová 2013: 134). С. Жухова дебютувала збіркою оповідань «Dulce de leche» (Dulce de leche, 2003), які справді нагадують фотоальбом різноманітних міст з відпустки. У цих коротких нарисах описані міста Буенос Айрес, Бостон, Париж, Відень, в яких часто змінюються персонажі – читач зустрічає італійських, фінських хлопців, дівчину з Аргентини, іспанку, німця, людей з Неаполя і Африки. Персонажі творів С. Жухової пересуваються переважно у двох світах: «своєму» та «чужому», які конфронтують між собою як «новий світ» і «старий світ».

Типовим для ранньої творчості С. Жухової є звернення до постмодерністської естетики: у творах присутні фрагментарність, автоцититування, колажування, іронія, інтертекстуальні посилання на Л. Вітгенштайна, Б. Рассела, Г. Клімта, З. Фрейда, О. Вайльда, а також повторюваність мотивів, які при кожному повторі доповнюють одне одного. Для коротких оповідань авторки знаковими є також тема садівництва, описи щоденності, буденності, інколи абсурдності життя: дія творів часто відбувається у громадському транспорті, мова йде про зниклих людей або невідомі круги. Мозаїчна та монологічна проза С. Жухової характеризується мотивами руху, подорожі («Dulce de leche»), що доцільно поєднується з темами еміграції, самотності, пошуку дому і ритуальності у пізній її творчості: «Єсім» (Yesim, 2006), «Злодії та свідки» (Zlodeji a svedkovia, 2011), «Образи із життя М.» (Obrazy zo života M., 2013).

Як зазначають літературознавці, С. Жухова у своїх наступних творах «звертається до проблеми самовизначення, пошуку власної ідентичності, так би мовити «свого місця під сонцем» у буквальному сенсі» (Pasia, Taranenková 2014: 61). Творам С. Жухової притаманна ретроспективна манера оповіді, наприклад, у новелі «Єсім» ми довідуємось, що насправді історію розповідає не сама героїня – це привид Єсім пригадує своє життя. Романи «Злодії та свідки» і «Образи із життя М.», які мають спільну протагоністку Марісію, окрім метатекстуального зв'язку, позначені також певною часовою невідповідністю: авторка чітко позначає час («6. 12. 2005 – 31. 3. 2006»), однак в романі розповідаються події з минулого і з майбутнього, даючи змогу читачеві самому їх хронологічно упорядкувати. Як бачимо, від коротких оповідань творчість авторки еволюціонувала до романних форм, в яких дещо послабилася постмодерністська гра з текстом, але мотиви кочування із збірки «*Dulce de leche*» стали центральною темою еміграції у всій творчості авторки. На відміну від письменниць старої генерації, С. Жухова не акцентує увагу на жінках як головних персонажах, а ставить їх у рівні позиції з чоловіками: відкидає стереотип про материнство як обов'язкову функцію жінки та відсилає своїх протагоністок подорожувати для пошуку себе.

Яскравим прикладом сучасного жіночого письма на теренах Словаччини також є твори молоді письменниці Моніки Компанікової, яка вивчала графічний дизайн, брала участь у різноманітних соціальних проектах, видала збірку оповідань «Місце для самотності» (*Miesto pre samotu*, 2003), мініроман «Білі місця» (*Biele miesta*, 2006), роман «П'ятий човен» (*Piata lod'*, 2010) і прозу «У місці злиття» (*Na sútoku*, 2016) та неодноразово була номінантом і призером найпрестижніших словацьких літературних премій. Як бачимо, навіть в самих назвах книг М. Компанікової з'являється іменник «місце»: «Місце для самотності», «Білі місця», «У місці злиття». Таким чином молода письменниця безпосередньо зосереджує увагу читача на часопросторі, з його позитивною і негативною семантикою (від замкненої кімнати до загального протиставлення «природа – цивілізація»), вдається до техніки художньої деформації простору, використовує елементи магічного реалізму і продовжує словацьку традицію «ліризованої прози» у її новому посмодерністському варіанті. Доказом цього є авторський експеримент з текстовою формою: чи це короткі «недорозказані» історії («Місце для самотності»), чи фрагментарна розповідь із часовими пробілами («Білі місця»), чи дві паралельні історії, що в кінці зустрічаються («У місці злиття»).

Літературознавці також засвідчують у творах М. Компанікової принципи «anestetiku» (Součková 2009: 327) (естетики потворного) та антропоморфізму, які утворюють тісний зв'язок між зображенням художнього простору й емоційно травмованими персонажами.

Домінантним сюжетом є спроба побороти життєві обмеження, вийти за межі «зони комфорту», в якій герої творів деградують і втрачають свою ідентичність. Творам М. Компанікової властиві мотиви проблемної чи неповноцінної сім'ї, персонажі-аутсайтери без дому і коренів, «культ дитини». Так само, як і письменниці старшої генерації, вона протиставляє реальність сну та висуває жіночу генераційну проблематику: бабуся – мати – дочка («П'ятий човен»), мати – її дитина («Білі місця», «Місце для самотності»), дідусь – мати – син («У місці злиття»). Часто у творах М. Компанікової протагоністками стають самотні матері, покинуті жінки або дівчата на межі дитинства і статевої зрілості. Авторка звертається до тем відчуження, спричиненого емоційними травмами, самотності й боротьби дитячих персонажів з дорослим жорстоким світом, в який дітей закинула доля не за їх волею. Письменниця сміливо оперує сучасними способами організації художнього простору, посилаючись на постмодерністські тенденції жіночого письма і безпосередньо пов'язує хронотоп із пошуком власної ідентичності – пошуком особистого простору. Як і Светлана Жухова, вона актуалізує увагу на питанні жіночої самотності.

Саме гендерні студії спонукали до розгляду питання самовизначення та саморепрезентації жінок в суспільстві. Теоретики гендерної критики до сьогодні займаються проблемою перцепції, керуючись потребою жінки пошуку своєї ідентичності та необхідності визначення власної «жіночої» мови, «своєї кімнати» (Бовуар 1995). А отже так звана «нова мова» жінок ХХІ ст. посередництвом літератури витворила свої способи символічної і когнітивної організації, інші варіанти мовної репрезентації і висвітлення гендерних стереотипів. Аналіз творів Яни Боднарової, Яни Юраньової, Светлани Жухової та Моніки Компанікової дозволяє стверджувати, що сучасна словацька жіноча творчість вийшла з тіні та представила обличчя письменниці без маски – обличчя реальної жінки, яка писала про свій пережитий досвід в новому постструктуралістському світі. Завдяки інтеграції феміністичного дискурсу до творчого потенціалу сучасних авторок та дослідженням гендерної теорії «жіноче письмо» еволюціонувало до найсучаснішого свого образу, яке репрезентує у словацькій літературі постмодерністські тенденції і непересічні стильові особливості кожної письменниці зокрема.

Бібліографія

Бовуар 1995: Бовуар, С. Друга стаття. Том 2. Київ: Основа, 1995.

Зборовська 1999: Зборовська, Н. На карнавалі мертвих поцілунків: феміністичні роздуми.

Львів: Літопис, 1999.

- Мельник 2004*: Мельник, Т. Гендер як наука і навчальна дисципліна. – В: Основи теорії гендеру. За ред. В. Агеєвої, Л. Кобелянської, М. Скорик, 2004, 10–30.
- Шовалтер 1996*: Шовалтер, Е. Феміністична критика у пущі. – В: Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. За ред. М. Зубрицької. Львів, 1996, 510–535.
- Bodnárová 1990*: Bodnárová, J. Aféra rozumu. Bratislava: Smena, 1990.
- Bodnárová 1996*: Bodnárová, J. Bleskosvetlo/bleskotma. Bratislava: Hevi, 1996.
- Bodnárová 1993*: Bodnárová, J. Z denníkov Idy V. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1993.
- Bodnárová 2005*: Bodnárová, J. Insomnia. Bratislava: Aspekt, 2005.
- Bodnárová 2008*: Bodnárová, J. takmer neviditeľná. Bratislava: Aspekt, 2008.
- Farkašová 2011*: Farkašová, E. „Ženské písanie“ z pohľadu feministickej literárnej teórie. – In: Rodové štúdiá. Súčasné diskusie, problémy a perspektívy. Pod red. Z. Kiczkovej, M. Szapuovej. Bratislava, 2011, 363–380.
- Juráňová 1994*: Juráňová, J. Zverinec. Bratislava: Archa, 1994.
- Juráňová 1996*: Juráňová, J. Siete. Bratislava: Aspekt, 1996.
- Juráňová 2000*: Juráňová, J. Utrpenie starého kocúra. Bratislava: Aspekt, 2000.
- Kompaníková 2003*: Kompaníková, M. Miesto pre samotu. Levice: KK Bagala, 2003.
- Kompaníková 2006*: Kompaníková, M. Biele miesta. Levice: KK Bagala, 2006.
- Kompaníková 2010*: Kompaníková, M. Piata loď. Levice: KK Bagala, 2010.
- Kompaníková 2016*: Kompaníková, M. Na sútoku. Bratislava: Artforum, 2016.
- Pasia, Taranenková 2014*: Pasia, R., Taranenková, I. Hľadanie súčasnosti. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2014.
- Součková M. 2009*: Součková M. P/r/ózy po roku 1989. Bratislava: Ars Poetica, 2009.
- Žuchová 2003*: Žuchová, S. Dulce de leche. Bratislava: Drewo a srd, 2003.
- Žuchová 2006*: Žuchová, S. Yesim. Levice: KK Bagala, 2006.
- Žuchová 2011*: Žuchová, S. Zlodeji a svedkovia, Bratislava: Marenčin PT, 2011.
- Žuchová 2013*: Žuchová, S. Obrazy zo života M. Bratislava: Marenčin PT, 2013.